

Listéra

1 - 2015

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
30. årgang, 2015, nummer 1

*****

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, esther.broch@sf-nett.no
Tlf.: 35530586 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, tr-risda@online.no
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Øivind Kortner, okortner@online.no
Tlf.: 91541184

2. Varamedlem: Anne Vinorum
Tlf.: 35514117

*****

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steineger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Lodnestorkenebb *Geranium molle*. Foto: Kristin Vigander

ISSN: 0801 - 9460

BLÅVEIS *Hepatica nobilis*

Blåveis

HEPATICA NÓBILIS

Til vanleg veks her ikkje blåveis i Tjønnegrend – kanskje fordi våren er sein og snoen ligg so lenge? Men dei få som er planta her trivst veldig godt, dei spreier seg og kjem med nye blomar kvar vår. Kjende førekomstar er observert i 20-30 år. Dei små frøa hev eit lag med angande olje rundt seg som mauren likar svært godt og dreg med seg. Slik blir dei spreidde omkring. I Kviteseid er det store mengder med blåveis. Det kan knapt vera noko i vegen for å spa opp ei liti tuve og ta med –

Sigrid Nordskog, Tjønnegrend
TJØNNEGRENDSERIEN

FIRE KG MED BOTANISKE GLEDER

Gisle Grimeland

Så var det min tur til å åpne pakker. Der satt jeg med *Flora Danica* i fanget, 4 kg med botaniske gleder.

3. november 2014 forelå en spesialutgave av *Flora Danica*. 24. desember lå den under juletreet. O, jul med din glede – Hurra! En uendelighet av botaniske opplevelser blir født på ny.

De første utgiverne

Det var Christian IV som tok initiativet til en dansk flora. Flg. sitat er fra *Flora Danica*:

Et værk, som skulle hjælpe menigmand på landet til at bruge planterne medicinsk mod sygdomme og med navne på dansk og latin, som skulle angive, hvor plantene voksede, og hvordan de bedst kunne bruges.

Carl von Linné utarbeidet, i løpet av de tre årene han studerte i Holland (1735 - 1738), sin *Systema Naturae*, en bok på bare 12 sider. Den skulle komme til å revolusjonere forståelsen av plantesystematikken til langt ut på 1900-tallet, og hans binære nomenklatur (slektsnavn og artsnavn, f. eks. *Papaver rhóeas* L.) eksisterer fortsatt.

Etter mye diskusjon ble Georg

Flora Danica under juletreet
24. desember 2014

Christian Oeder utnevnt til å utgi *Flora Danica*. Han var økonom og kunne lese latin. Det siste var helt avgjørende. Det var for øvrig mange som hevdet at teologene var bedre egnet fordi de kunne latin. De arbeidet dessuten bare på søndager og hadde tid til overs resten av uka.

Oeder ble satt til oppgaven og hadde store planer og ideer om utformingen. Her skulle man, utover illustrasjoner og opplysninger om

navne og fødesteder, beskrive plantenes egenskaper og i hvilken grad de kunne utnyttes, spesielt medisinsk. Dessuten ville han skrive en botanisk lærebok i morfologi og systematikk. I 1761 forelå første kobbertrykk, *molte*, sammen med en 4-siders invitasjon til å forhåndsbestille verket.

Under den sinnssyke Christian VII ble Oeder valgt inn i Struensees finanskollegium. Dette brøt sammen og endte opp med at Struensee ble henrettet i 1772. Oeder overlevde og kunne tilby floraen i svart/hvitt eller fargelagt.

Dagens utgivere gir Oeder følgende karakteristikk:

Oeder var måske ikke nogen stor botaniker, men vi skylder ham tankene bag Flora Danica og hele organiseringen af udgivelsen, de første 600 plancher og to av følgeværkene.

Etter henrettelsen av Struensee utnevnte Christian VII i 1774 Otto Friedrich Müller som ny utgiver av *Flora Danica*. Müller karakteriseres som den største danske naturhistoriker. I botanikk og zoologi var han selvlært, men oppnådde verdensberømmelse, ikke minst i zoologi.

Hans interesse for zoologi førte ham til Drøbak, hvor han etter hvert tapte sitt hjerte til Anna Carlsen, den rike enken etter Christen Carlsen og datter av biskop Rasmus Paludan i Christiansand Stift. Det skal ha vært interessen for musikk som brakte

Otto Friedrich og Anna sammen.

Müller kalte snart Norge sitt nye fedreland, ikke så rart ettersom han ble eier av den store Carlsen-eiendommen i Drøbak.

Müller er blant biologer kjent som drøbakkråkebollens far. Et av de første latinske navn zoologistudentene ved universitetet i Oslo lærte, var *Strongylocentrotus droebachiensis*, en av de mest vanlige kråkebollene.

Det var Müller som oppfant trekantskrapen til å undersøke bunnfaunaen med. Skrapen brukes fortsatt til dette formålet av skoler og forskningsstasjoner langs kysten.

På bakgrunn av naturvitenskapelige undersøkelser, ikke minst i fjorden utenfor Drøbak, samlet Müller materiale til sitt storverk *Zoologica Danica*. Müllers hovedinteresse var, som nevnt, zoologi, ornitologi, entomologi og ikke minst marin fauna.

Hans arbeid med *Flora Danica* er basert på et par sommerturer der han gikk til fots i Telemark for å samle planter. Spesielt sommeren 1775 samlet han materiale til sin lille bok:

Reise igiennem Ovre-Tillemarken til Christiansand og tilbage.

Vi kan vel driste oss til å si at Müllers bidrag til *Flora Danica* var venstrehåndsarbeid, og det hendte at han overså markante botaniske kjennetegn. Eksempelvis fikk han tilsendt et presset eksemplar av en grønlandsk *Potentilla*-art med trekoplete blad. Müller bemerket at planten var falmet og beskrev den som en ny art med trekoplete blad

og gule blomster. Han kalte den *Potentilla retusa*. Det viste seg å være den hvitblomstrede *P. tridentata*.

Müller døde i 1785 etter å ha tilført *Flora Danica* 300 nye plansjer.

Bergenseren Martin Vahl overtok nå utgiveransvaret.

Mens de to første utgiverne, Oeder og Müller, var selvlærte botanikere, representerte Martin Vahl grunnleggende studiekompetanse i botanikk. Han studerte under Linné i Uppsala, 1769 - 1774, og kom deretter til København, hvor han bidro til å anlegge botanisk hage. Vahl underviste en tid som lektor ved hagen, men kom på kant med gartneren Niels Bache. Dette førte til at han, på statens bekostning, ble sendt ut på studiereise til Tunis og Sardinia. Etter hjemkomsten ble *Flora Danica* hans hovedoppgave.

I motsetning til Müller, som nøyde seg med en sommertur til Telemark og tilsendte pressete planter, gjennomførte Vahl langvarige og grundige feltstudier. Først og fremst ville han utforske floraen i det nordligste Norge.

Linné gjennomførte sin lapplandske reise allerede som 25-åring, i 1732, og utga *Flora Lapponica* i 1737. Vahl hadde kjennskap til Linnés arbeider og dette inspirerte den lidenskapelige botanikeren til å fortsette sitt arbeid i nord.

På høstparten 1787 la Vahl ut på sin reise fra København til Christiania, gjennom Gudbrandsdalen til Bergen, videre langs norskekysten og helt frem til russergrensen. Overalt samlet han inn planter og beskrev

voksestedene.

På universitetet i København hadde det ennå ikke, 200 år etter Christian IV's initiativ til en omfattende flora, blitt dannet eget fagområde innenfor botanikk. Plantekunnskap var til nå en del av studiet i medisin. Med Martin Vahl ble dette endret, og i 1797 ble han, ifølge *Flora Danica*, endelig utnevnt til *Professor botanices*.

Oeder, Müller og Vahl var på hvert sitt vis pionerer, men det skulle bli mange flere utgivere før verket endelig forelå i fullstendig utgave i 1883.

Opplevelser

Fra 1960 og utover var jeg så heldig å komme under Olav Gjærevolls kateter for å få nærmere kunnskap i plantenes morfologi og systematikk. Med begrensede tyskkunnskaper svettet studentene seg gjennom *Strasburger-Lehrbuch der Botanik* fra 1958, 27. utgave, fortsatt med forord fra 1894, bare 11 år etter at *Flora Danica* forelå.

Gjærevoll var en enestående professor, med et pedagogisk talent som førte oss studenter inn i en spennende tilstand der vitebegjæret bare vokste fra forelesning til forelesning.

Gjærevoll var på sitt beste når vi vandret i Knutshøene der han "tilfeldig" nesten tråkket på *Carex*-arter som var mer vanlige på Grønland og i Alaska enn bak en stein på Knutshøene.

Over 54 år senere kan jeg hente frem brokker fra hans undervisning.

Jeg husker godt hans presentasjon av **tvaremose** *Marchantia polymorpha*, denne frondøse levermosen med karakteristiske enkjønnete thalli. Hunnplantene har arkegonier mellom ”pinnene” på en liten tvarelignende stilk, mens hannplantene fremstår med antheridier som er nedsenket i en lappet liten alpelue, den også på en stilk. Spredt over thallus sitter små kurver med grokorn. I tilfelle kjønnet formering slår feil, har tvaremosen de små yngleknoppene i bakhånd.

Tverrsnittet av thallus avslører et mangfold av spesialiserte celler. Rett under overhuden finner vi grønne assimilierende celler i avgrensede luftkammere. Gass-skiftet foregår gjennom skorsteinslignende ventiler,

Marchantia polymorpha

Marchantia polymorpha, tverrsnitt av thallus.
Skisse fra eget forelesningsnotat 1960.

forløpere til høyere planters spalteåpninger. Celler med oljedråper danner et næringsreservoar. Underhuden er utstyrt med rotlignende hår, rhizoider, som fester thallus til underlaget og samtidig sørger for litt kapillært vann.

Tvaremose er gjerne pionerplante etter skogbrann og fremsto i tette populasjoner etter storbrannen i Lisleherad i Telemark tidlig på 1990-tallet.

Gjærevoll var opptatt av plantegeografi og plantenes innvandring til Norge. Han studerte floraen i Rocky Mountains, på grønlandske nunatakker og i de norske høyfjell, og konstaterte et stort innslag av vestarktiske arter i norske høyfjell.

Dette understøttet teorien som gikk ut på at de vestarktiske artene måtte ha overlevd istiden i refugier tilsvarende grønlandske nunatakker.

Rhododendron lapponicum. Pl. 966 (M. Vahl 1790)

Laprose *Rhododendron lapponicum* er vestarktisk og har sin hovedutbredelse i Amerika, på Grønland og i Sibir. I Norge er den bisentrisk med to vokseområder, et sørlig i Vågå, Lom og Skjåk, og et nordlig fra Saltdalen til Porsanger.

Laprose ble funnet av Linné allerede i 1732 på hans reise i Lappland.

Mens Linné fant laprose i dens nordlige område, oppdaget Vahl den på Lomseggen i dens sørlige vokseområde. Dermed var laprosen innlemmet i Norges flora.

Jeg kan se for meg den ivrige botanikeren der han klatrer over Lomseggen og plutselig oppdager laprose som han kun kjente fra Linnés omtale og herbarium.

To hundre år senere lette jeg etter laprose i traktene ved Brimi seter i Lom. Jeg visste at den hadde vært observert der, og gikk etter beskrivelse av voksestedet. Det tok meg flere dager før jeg sto ansikt til ansikt med den. Gleden var stor.

Senere har jeg klatret i bratte lier i Himalaya og gledet meg over sammenhengende skog av *Rhododendron* fra 2500 meters høyde.

Det er ikke rart at *Rhododendron* er Nepals nasjonalblomst. Mellom ti meter høye *Rhododendron*-trær blir vår hjemlige laprose puslete. Men jeg vet at ved neste møte vil den fortsatt glede meg stort.

Det er ikke alltid de mest iøynefallende og fargerike plantene som gir de største opplevelsene. Spesialisering i å utnytte nisjer, formeringsbiologi og spredningsmekanismer, pirrer alltid nysgjerrigheten.

Ikke sjelden er det knyttet myter til plantene. Giftplanter og signaturplanter er alltid gjenstand for spennende studier.

Slik sett er nyutgaven av *Flora Danica* et funn for både amatører og spesielt interesserte. Den er redigert

i flere avdelinger med typiske eksempler:

Den smukke flora
 Fra alle våre riger
 Den dynamiske flora
 Nytteplanter
 Snapseplanter
 Lægeplanter
 Giftplanter
 Ukrudt
 Den varierende flora

Jeg velger å omtale noen som jeg har spesielle opplevelser knyttet til.

Asplenium ruta-muraria. Pl. 190. (G. C. Oeder 1765)

Murburkne *Asplenium ruta-muraria* ble innsamlet og beskrevet allerede i 1765 under G. C. Oeder. Den er vintergrønn, tørketålende og vokser på kalkrikt berg.

Mitt første møte med murburkne var på en av de mange ekskursionene til Vestfold- og Telemarksskjærgården. På Langøya ble den alltid gjenstand for oppmerksomhet der den vokser med fine buketter i små soleksponerte bergsprekker.

Vi som var lærere var gjerne ivrige etter å komme først frem til voksestedet, som vi kjente igjen fra år til år. Dermed ble det en liten ”improvisert” forelesning med innlagte oppgaver til studentene. De skulle finne den mindre kalkkrevende olavsskjegg *Asplenium septentrionale*. Til den første som oppdaget kryssningen mellom murburkne og olavsskjegg, kunne det vanke gratis øl på en uterestaurant i Langesund før skipper Øyvind førte oss trygt tilbake til Helgeroa, senere Arøya.

NB. Dette er typen pedagogiske triks som aldri slår feil og som det burde vært mer av i dagens digitale skolehverdag.

I Norge er murburkne forholdsvis vanlig, om ikke spesielt tallrik. Du må se etter den i lyseksponerte, kalkrike berg, som f. eks. på Langøya.

I Danmark, derimot, er den sjelden fordi det er få naturlige voksesteder utenom Bornholm. Gamle slott og murbygninger med kalkmørtel i fugene er derimot egnede voksesteder for murburkne.

Selv om den ødelegger kalkfugene

i det lange løp, er den totalfredet. Jeg oppdaget den ved en tilfeldighet på sørveggen av Serritslev kirke i 1997 under begravelsen av en god venn.

Den lille Serritslev kirke ble bygget på 1100-tallet og brukes fortsatt som sognekirke. På sørveggen vokser fine buketter av *murrude*, som den heter på dansk.

Ved alle senere besøk hos våre venner i Vendsyssel må jeg til Serritslev kirke for å se til graven, men nå også for å iakttta den høyst levende *Asplenium ruta-muraria*.

Acorus calamus. Pl. 1158 (M. Vahl 1797)

Kalmusrot *Acorus calamus* tilhører kalmusrotfamilien. Den er uanselig med sverdformete blad og en grønn kjevleformet blomsterstand. Lid karakteriserer den slik:

*Sterk aromatisk lukt og smak.
Juli – Ved vatn og dammar ved tunet. Ikkje vanleg. Austlandet nord til Elverum og Nes i Hedmark, og sørover til Mandal, Nærbø, Time, Stavanger, Haus.*

I *Flora Danica* er den avbildet på plansje MCLVIII, innsamlet av Martin Vahl i 1797 og omtalt som dansk art. Det er en sterk overdrivelse, ettersom den egentlig stammer fra Asia, der den har vært brukt som medisinplante i flere tusen år.

I Danmark/Norge ble den innført på 1600-tallet. Den setter ikke frø, ettersom det bare er hunnplanten som finnes i Norden.

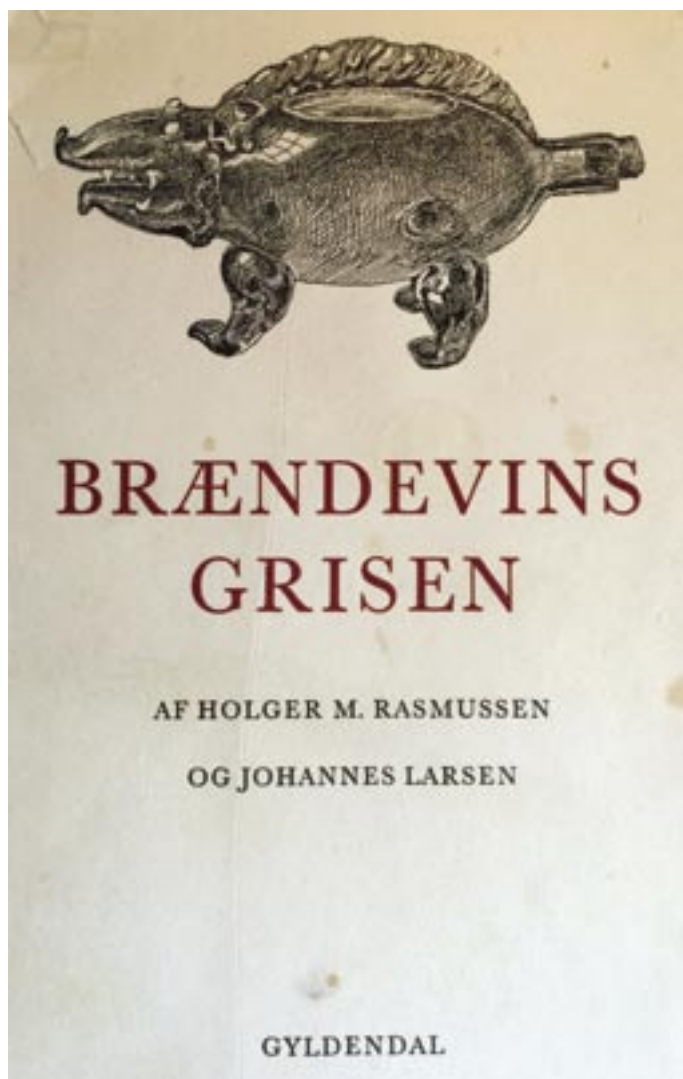
I dagens utgave av *Flora Danica* karakteriseres kalmusrot slik:

Planten er en av de bedst kendte lægeplanter, måske mest kendt for sin duft der anvendes i parfume og sæbe.

Jeppe Aakjær skriver om den:

Og Kalmus dufter saa æblesødt som Liljer i Brudens Kammer.

Kalmusblader ble tørket og plassert i madrassen for å holde rotter, mus og lopper på behørig avstand, og

Brændevinsgrisen

som medisinplante var den spesielt virksom – mot

”*kaald Mafve oc Hofved*” (Paulli 1648).

Interessen for kalmusrot våknet høsten 2002. Min gamle venn, doktor Sturla Schie, hadde så vidt fylt 100 år da han overrakte meg boken *Brændevinsgrisen* av Holger Rasmussen. Selv hadde han fått boken av forfatteren i 1966.

Sammen fant vi frem oppskriften på kalmustinktur:

245 g kalmusrot
1 l ren sprit
tilsettes snapsen efter behag.

Avtalen var at legen skaffet sprit og jeg skaffet kalmusrot. Tilfellet ville at jeg kjente til et voksested med en betydelig populasjon. På alle mine utfarter til Helgeroa, kjørte jeg snarveien fra Langangen, gjennom Tvedalen til Helgeroa. Like før Mørjen ligger et lite tjern til venstre for veien. Der vokser kalmusrot på grunt vann og er lettvinnt å høste. Jeg samlet friske rotskudd og tok med til den gamle legen. Han listet opp alle plager kalmusrot kunne kurere.

Vi var imidlertid mest opptatt av å lage en velsmakende dram, kuttet opp terninger og fylte på med 60% sprit.

Mange uker senere skulle vi prøvesmake. Vi var skjønt enige om at den store smaksopplevelsen uteble.

Nå, 12 år senere og 10 år etter Sturlas bortgang, fant jeg frem flasken med kalmustinktur.

Den lar seg fortsatt bruke. Sturla og jeg overså imidlertid en viktig detalj. Tinkturen skal tilsettes dråpevis, ”etter behag”, mens vi drakk den bar!

For egen del har jeg avsluttet utforskningen av kalmusrot. Flasken med tinktur tar jeg likevel vare på.

Mye av mitt botaniske hjerte banker for Øland. Derfor tar jeg avslutningsvis en tur dit.

På en vandretur fra Kaffetorpet gjennom Borga hage til Borgholm i midten av mai er vårfloraen på hell. De gule teppene av nyresoleie

er i ferd med å blomstre av. En og annen etternøgende gulveis står fortsatt i blomst. Tannrot blomstrer, og skogmarihand er klar for insektbesøk. Er du heldig, kan du høre halsbåndfluesnappere i aggressiv sangduell for å forsvare sine revir.

En gang tidlig på 1980-tallet var jeg så heldig å ha med en kjentmann og tidligere student. Mine studenter var trette etter altfor mange latinske navn i løpet av dagen. Vi hadde jo vært på Kapelludden – Ismanstorps fornborg og Høgsrum hvor vi stiftet bekjentskap med mølleren, smeden

og, ikke minst den vakre ullsoleie *Ranunculus illyricus*.

Etter en hvil på Kaffetorpet med nystekte vafler, ruslet vi av sted gjennom løvskogen. Mange skyggeplanter dukket opp underveis: løkurt, spansk kjørvel og mange flere.

Plutselig ble vi gjort oppmerksomme på en blåblomstret plante i veikanten; **lungeurt**. Den var blå fordi blomstringen var på hell. De unge blomstene er mer rødlige.

Dette er for øvrig et vanlig fenomen blant rubladete. I *Flora Danica* er himmelblå lungeurt *Pulmonaria angustifolia* avbildet på plansje MMCCCXLIV fra 1843. Dette er en truet art som er meget sjelden. Navnet lungeurt kommer av at planten skal ha en dempende virkning på hoste og lungeproblemer.

Hjemme på Notodden har jeg en kultivar som blomstrer i mai. Den gleder meg hver vår og minner meg om de mange hyggelige turene gjennom Borga hage.

Oppsummering

Den opprinnelige utgaven av *Flora Danica* består av 18 bind fordelt på 54 hefter. Første heftet kom ut i 1761, og siste hefte kom ut 122 år og 6 konger senere, i 1883. Med i alt 3240 fargelagte plansjer er *Flora Danica* verdens største fargeflora.

Komplette utgaver forekommer meget sjelden. I skrivende stund skal det foreligge ett sett av de originale *Flora Danica*-heftene i Ruuds Antikvariat i Oslo. Prisen er anslått til 700 000 Dkr.

Pulmonaria angustifolia.
Pl. 2344 (J. F. Schouw & J. Vahl 1843)

Fakta om dagens utgave:

Tittel:

Fortællingen om FLORA DANICA

Forfatter:

Henning Knudsen

Forlag:

Lindhardt og Ringhof

Omfang:

608 sider, indbundet i lærred og trykt på smukt papir

Pris:

499,95 kr.

Luksusudgave med unikt, nummereret tryk fra original Flora Danica-kobbertavle: 1.499,95 kr.

Bogen forhandles bl.a. i butikken på Geologisk Museum og i Botanisk Have. Den kan også købes online på Saxo.com...

Henning Knudsen

Statens Naturhistoriske Museum

Telefon: 30 50 71 70

Mail: henningk@snm.ku.dk

Anders Aistrup

Lindhardt og Ringhof

Mail: aai@lrforlag.dk

Telefon: 36 15 67 44

Kilder:

Gjærevoll, Olav. Jørgensen, Reidar. *Fjellflora*. Trondheim 1952.

Knudsen, Henning. *Flora Danica*. København 2014.

Lid, Johannes. *Norsk flora*. Oslo 1952.

Egne notater

Personlige samtaler

VEHOLTEIKA VAR IKKE GRØNN

Norman Hagen

Per Marstad og jeg var tilbake fra Villblomstenes-dag-tur i Grytdalen i Øvre Telemark sommeren 2014, og jeg ønsket å vise fram Veholteika i Skien. Kunne vi finne noen vedboende sopper på den? Vi fant gråporekjuke *Cinereomyces lindbladii* (eneste rapporterte funn på eik i Norge), eikebroddsopp *Hymenochaete rubiginosa* og eikelærsopp *Stereum gausapatum* i tillegg til kystfiltlav *Pannaria rubiginosa*.

Vi la merke til at eika var helt uten løv. Bildene fra 2009 viser grønt løv på eika, så den har altså avsluttet sitt lange liv i perioden 2009-2014. Per Marstad har registrert den som "eikeslekta" *Quercus* på Artsobservasjoner med kommentar: *Veholt-eika. En av de eldste i Norge. Omtalt allerede i 1358. Nå ser den ut til å være død.* Er Veholteika en sommereik *Q. robur* eller en vintereik *Q. petraea*? Jeg har ikke klart å finne noe artsnavn på den, men i *Våre ville planter* fant jeg informasjon som forteller meg at det nok er en sommereik:

Hos oss er sommereik Quercus robur uten sammenligning den vanligste eikeart. I stammeomfang er det neppe noe annet europeisk treslag som kan måle seg med sommereik. Stort sett oppnår ikke vintereik så store dimensjoner som sommereik.

Veholteika 2. august 2009. Foto: Tove Hafnor Dahl

Veholteika 15. juni 2014. Foto: Per Marstad

Veholteika 29. august 2009. Foto: Norman Hagen

Plakaten ved Veholteika har flg. tekst:

Dette er en av Norges største og eldste eiker, fredet først i 1932 av Landsforeningen for naturfredning og senere fredet som naturminne av Miljøverndepartementet i 1980. Treet er fredet på grunn av sin egenart, alder og størrelse. Stammen måler hele 9,4 meter i omkrets, høyden er 16 meter og trekrona har en vidde på 24 meter. Det knytter seg noe usikkerhet til treet's alder, men det skal være kjent fra 1358 da Håkon V Magnusson gav Skien kjøpstadsprivilegiet. Den gang var eika et frodig ungtre.

I tidligere tider trengte man ikke lover om fredning for å vise trærne respekt. Eika ga inspirasjon til overtro og fantasi, og eiketrærne ble ofte betraktet som hellige. De ble derfor ikke brukt til vanlige hverdagslige formål, og fikk stå i fred.

Det gir en trygghet og ro å se den gamle ærverdige kjempen leve og trofast løves hver eneste vår. En kan nesten føle auraen av myter og mystikk som treet omgir seg med, og det er lett å forstå at et tre som har eksistert så lenge noen kan huske, etterhvert har blitt et hellig monument. Faktisk betyr Veholt det hellige holt, og kanskje har eika hatt en betydning i tidligere generasjoners religiøse liv?

Uansett, eika har vært et velkjent landemerke og vil forhåpentligvis være det i mange år ennå. Men treet bærer preg av sin høye alder og det blir stadig mindre motstandskraftig mot ytre påvirkninger som vær og vind. Det er derfor viktig å unngå klatring og andre aktiviteter som kan skade treet ytterligere.

Det kan leses mer om Veholteika og dens tilstand i en artikkel i TA 27/9-2013.

Litteratur

Lagerberg, T., Holmboe, J. og Nordhagen, R., 1952, *Våre ville planter*, Forlagt av Johan Grundt Tanum, Oslo.
<http://www.ta.no/nyheter/article6887386.ece>

Nabolagets ville vekster:

MELDESTOKK. MØKKSTOKK. LORTSTOKK.

Anders Often

I forhold til hvor vanlige de er i norsk natur, er kanskje gran og furu dårligst representert i de norske herbariene. Men meldestokk er heller ingen populær plante å presse. De litt sukkulente bladene gjør at det lett blir dårlige herbariebelegg. Men press den mer, da vel – den skal visstnok bestå av flere taksa.

Selv om det botanisk og kulturhistorisk er en del interessante tema knyttet til meldestokk *Chenopodium album* coll. L., så må jeg innrømme: Det aller deiligste med denne planten er det å luke den vekk! Eller som Knut Fægri skriver i *Norges planter*:

Blomstene sitter sammen i ganske tette, knuteformede blomsterstander, som igjen kan være kombinert til større enheter. Det hjelper bare ikke: stygge er de, og uanselige blir de.

Men altså – glimrende å luke vekk, fordi den er opprett og fin, fordi den er svært lett å få tak på, fordi den i forhold til størrelsen ofte har overraskende liten rot – som slipper svært lett, med et søtt, lite sukk. Bladene sitter fint fordelt oppover stengelen, og de synes å vri seg etter lyset slik at de dekker hverandre minst mulig. Det gjør at forholdsvis få meldestokkplanter skal til for at hele den kjære kjøkkenhagen din ser helt overgrodd ut. Og derfor er det også overraskende lite arbeid å luke

vekk det som først så ut til å være en ganske stor jobb. Vips – så har de små, spinkle gulrotplantene kommet frem i lyset igjen. Og det uten at ugrasets usle og grunne rot har vippet opp de spinkle kulturplanterøttene. Jeg liker derfor svært godt å luke meldestokk. Den er uten konkurranse mitt favoritt-luke-ugras. Dessuten er den så saftig at det bare blir noen tynne slintrer igjen etter at plantene har ligget langs rennene og tørket.

Dette – at meldestokk raskt, og med liten tørrstoffmengde blir stor – er en av flere egenskaper som gjør den til et vellykket ugras. Den blomstrer og setter frø raskt, og den er uten problematiske krav som spesifikk daglengde eller fremmedbestøvning. Plantene selvbestøver, og hvert individ har tette nøster av små blomster som hver får en frukt som er ei lita nøtt. Den er liten, rund og passe stor til å henge fast til nesten hva det skal være, og blir på den måten spredd til nesten hvor som helst. Når de små nøttene er fuktige har de også en litt klebrig overflate, noe som gjør at de lett henger fast til

sprednings-vektorer, for eksempel sko, bildekk eller landbruksredskaper. Det samme gjelder mange andre arter i melde-, syre- og nellikfamilien, og da alle arter med frukt i form av små nøtter. Meldestokk har altså god spredning, og arten er da også, som Reidar Elven skriver i siste Lids flora: om lag kosmopolitt.

Pre-adaptert som ugras

Chenopodium L. er, sammen med *Atriplex* L., en av de to store slektene i meldefamilien. Mange arter i denne middels store familien (globalt finnes ca. 1500 arter) er tilpasset voksesteder med svært høyt ione-innhold i jorda, typisk på havstrand eller i innlandsstrøk med sterk fordampning og lite nedbør, noe som gir akkumulering av salt i jordoverflaten. Høyt innhold av næringssalter er jo også typisk for åkerjord. Havstrandsarter og arter fra tørre og jord-salte innlandsstrøk utgjør da også brorparten av våre åkerugras. For meldestokk viser ulike lokale navn – som møkkstokk, møkkstamp, lortstokk og drittgras – at den i lang tid har vært et plagsomt åkerugras.

Superfood?

Ove Arbo Høeg skriver i boka *Planter og tradisjon* at det i krigsårene 1940–45 var ganske vanlig å bruke meldestokk til suppe eller stuing. Vi får vel tro på dette. Det var vanskelige tider og folk prøvde å skjøte på kosten med det som kunne finnes. Men jeg må innrømme at jeg har vanskelig for å se for meg dette.

Ivar Holtan og rekordstort individ av meldestokk

På landsbygda hadde de alltid noe å spise; det norske jordbruket var ikke så veldig annerledes under krigen. Og i byer og tettsteder var det knapt særlig mye meldestokk å finne.

Men spis gjerne bladene. Og den er jo en ikke altfor fjern slektning av spinat – jfr. Skipper'n, som i alle fall på sekstitallet av en eller annen grunn ble supersterk av å inhalere spinat gjennom pipa si. Og det synes knapt å være noen giftige planter blant de ca. 1500 artene i meldefamilien. Og som det sies i det danske verket *Planterne og mennesket* (bind 1, side 67):

Nogle arter har en kedelig lugt som af rådden fisk eller råddent kød; men de er i mindretal. Lugter planterne ikke grimt, kan de bruges som salat eller spinat,

Ganske flikete type av meldestokk, her som ugras i blomsterkasse på Tynset. Det kan virke som om den har fått stå, som en pryddplante.

*om end man ikke må være kræsen.
Frøene kan samles og knuses
og brukes til grød eller vælling,
eller de kan brukes til brød.*

Dette siste minner ganske mye om tradisjonell bruk av den storvokste slektingen quinoa – *Chenopodium quinoa* (se http://en.wikipedia.org/wiki/Quinoa#Nutritional_value). Meldestokk er dessverre ennå ikke superfood slik denne slektingen fra Andesfjellene er blitt. Men, tenk om! Et google-søk på quinoa gir 29,8 millioner treff. Et oppslag i *Aftenposten* i 2013 kan også illustrere hvordan denne til nå ganske ukjente matplanten – utenfor Andes i alle

fall – kan ”hypes” opp (<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Hele-verden-star-i-ko-for-Quinoa-7215636.html>): (1) Hele verden står i kø for Quinoa. (2) Quinoa er av uvurderlig betydning for menneskeheten. (3) Planten, som kommer fra Andesfjellene og er særlig utbredt i Peru, inneholder nesten like mye protein som biff. (4) Den formelig drypper av de sunne fettstoffene. Næringsstoffene og mineralene slåss om plassen. (5) Quinoa er kort sagt det egentlige inkagullet. 500 år etter at vi ranet inkaene for nettopp gull, er det større og mer livsviktige verdier å få.

Det er trolig helt ok å spise meldefrø for eksempel av arten *C. quinoa*, men dette er neppe særlig sunnere enn å spise andre frø som ris, hvete, bygg, rug, havre, bokhvete eller mais.

Meldestokk og nære slektinger

I Norge er det funnet et trettitalls arter fra slekta *Chenopodium*. De aller fleste av disse er svært sjeldne, mange er kun funnet som tilfeldige hitch-hikere med en eller annen import: korn, soya, tømmer osv. Det er kun de to nærstående artene meldestokk *C. album* og svenskemelde *C. sueticum* som er vanlige. Frømelde *C. polyspermum* er ganske vanlig, stolt henrik *C. bonus-henricus* og blåmelde *C. glaucum* er sjeldne, men er etablert noen få steder. Alle de andre ca. 25 artene kan man ikke regne med å finne, hvis man ikke liker å botanisere på det svenskene kaller soptippar – hva

vi kan kalle skrotemarker etter Lid-nomenklatur. I praksis vil dette i dag enten si tømmerterminaler, importplanteskoler og Vea gartnerskole, i mindre grad møller og urban brakkmark. Ellers er det stort sett den vanlige meldestokk man finner – eventuelt den obskure og vanskelige svenskemelde. Jeg har i alle fall ikke forstått denne arten. Men det har seg

Ren bestand av meldestokk som ugras i midtrabatt ved Nesset, Ås

altså slik at vanlig meldestokk trolig består av flere nært beslektede taksa. Clive Stace gir en ganske detaljert innføring i denne gruppen i *New flora of the British Isles*, fra 1991. Så vidt meg bekjent er dette komplekset ikke studert i detalj i Norge. Men Stace skriver riktignok at det er seks arter som er så nær beslektede at de kanskje bør behandles som én variabel art, *C. album* coll. (...så kanskje vi ikke behøver...) Det er

foruten nominatarten, altså *C. album*: *C. bushianum* (ikke påstått funnet i Norge), *C. giganteum* kjempemelde, *C. opulifolium* småmelde, *C. probstii* møllemelde, *C. strictum* indiamelde og *C. suecicum* svenskemelde.

Alle som har prøvd å bli kloke på forskjellen mellom svenskemelde og den vanlige meldestokken får sympati fra Clive Stace når han antyder at man kanskje ikke skal jobbe så veldig mye med å prøve å kjenne igjen de mest snarlige *C. album*-slektingene.

Samtidig er dette arter som trolig er samlet litt lite, slik at det er vanskelig å danne seg et sikkert bilde av variasjon og utbredelse.

Men som antydnet i innledningen: Det er slett ikke lystbetont å presse varianter av vanlig meldestokk. I tillegg til at det har lett for å bli overraskende

stygge belegg på grunn av de litt sukkulente bladene, er det også irriterende med alt ”bøsset” det blir av alle de små fruktene. Og fillekarakterene med forskjell i frøskall på ulike taksa er heller ikke slikt man blir i godt humør av.

Nei, gid det kom en rust- eller sotsopp som var spesifikk for *Chenopodium* og utryddet hele bunten. Okey – med unntak av blåmelde. Den er jo nesten vakker – og passe sjelden, og vokser på passe fine steder.

”DEN SKJØNNE HELENAS BLOMST” ELLER ”BLOMSTEN FRA HELENAS LENGSELSTÅRER?” *Inula helenium* L., ALANTROT

Roger Halvorsen

Den skjønnne Helenas blomst

Mitt første møte med den skjønnne Helena kom med teksten i sangen

Jeg er den skjønnne Helena, den skjønnne Helena, den skjønnne Helena. Visst er jeg den skjønnne Helena, den skjønnne Helenas mann!

Det første møtet med ”den skjønnne Helenas blomst”, om jeg må få kalle alantrot det, var i hagekanten til et nedlagt småbruk på en av kragerøskjærgårdens store øyer, Oterøy. Der sto den frodig og lot solvarme dager gjøre dens skjønnhet enda større med rik blomstring. At jeg siden møtte den igjen i botaniske hager og store hageanlegg, ødela aldri minnet om møtet på Oterøy, og som prins Paris fra Troja glemte jeg aldri dette synet av ”Helena” eller som blomsten riktig heter: alantrot *Inula helenium*.

Da jeg mange år seinere ble vist et voksested i en veikant helt nord i Hof kommune, noen meter fra grensebekken til Øvre Eiker, førte det til at jeg regelrett stjal og bortførte ei lita plante av det som var en tydelig forvilla forekomst. Den fikk et godt hjem!

Jeg burde kanskje føle meg som en røver lik en prins Paris fra Troja, men ingen herskare av ”greske konger” anført av kong Menelaos av Sparta, den forsmådde ektemannen, og hans bror kong Agamemnon av Argos og Mykene dukket opp på stranda av Haugestadvannet. (Les historien om trojanerkrigen (Halvorsen 2013)). Dermed kunne vi begge, både ”prinsen” og ”dronningen”, føle oss trygge, og vi fikk etter hvert et lykkelig samliv i hagen her på Hanaval.

Hver gang våren sender sine løfter om tøvær, begynner vandringen ned til jordekanten hvor hun har fått et lunt voksested, og for hvert år viser hun gode tegn til trivsel og setter nytt avkom. De store og vakre blomstene sprer glede når seinsommeren stunder til.

Først litt botanikk og botanisk historie

Alantrot hører til alantslekta *Inula* i korgplantefamilien *Asteraceae*, tidligere kalt *Compositae*. Ifølge Jens Corneliussen (1996) har slekta rundt 200 arter med utbredelse i Europa, Asia og Afrika, mens Rolf Nordhagen (1958) skriver at artsantallet er ca. 120. Artene er toårige eller

Alantrot *Inula helenium*
Foto: Øystein Ruden

flerårige. I Norden finnes det tre opprinnelige viltvoksende arter: krattalant *I. salicina*, lodnealant *I. britannica* og sverdalant *I. ensifolia* (på Gotland). I tillegg har vi altså alantrot, som er en gammel pryd- og medisinplante som mange steder finnes forvilla, og dessuten en tilfeldig og sjelden innført art kalt ugrasalant *I. conyzae*.

Lid (2004) skriver at navnet *Inula* er et gammelt navn på alant som ble brukt av Horats som døde åtte år før Kristi fødsel.

Nordhagen har to litt sprikende forklaringer på navnet *Inula*. Han skriver at noen forskere mener at navnet kommer fra det greske **helenion** som igjen er avledet av **helios** (gresk for solen), mens andre mener det kommer av det greske **helene** som betyr ”lita korg”.

Også Corneliuson skriver at det er godt mulig å tenke seg at navnet *Inula* er avledet fra det greske **helene** for korg, og han skriver dessuten at ifølge myten skal *Inula*, fortrinnsvis da sannsynligvis alantrota, ha vokst fram der Helena felte lengselstårene sine. Om hun lengtet hjem til kong Menelaos eller hun lengtet etter den unge og vakre prins Paris, som hun altså, etter manges tolkning av denne ”røverhistorien», var nokså forgapt i, sier myten ingenting om.

Slektsnavnet **Alant** regnes for å være det eldste sikre kjente ikke-vitenskapelige navnet som er brukt på slekta. Nordhagen skriver at det er kommet inn i norsk fra Danmark som i sin tur skal ha fått det fra tysk. Lyttkens (1904-1906) skriver at:

Dess äldsta namn torde vara Alant, som enligt Fr. (Bot. Utfl. 2, s. 78) redan i sjunde århundradet upptecknades såsom växtnamn bland västgoterna i Spanien,..

Navnet Helenium var vel kanskje det navnet som ble brukt om alantrot i oldtida, blant annet av Dioscorides og Plinius. Disse to levde seinere enn Horats, og de kildene jeg ellers har leita i, antyder ikke at navnet *Inula* ble brukt i oldtida. Likevel er vel muligheten til stede for at dette kan være avledet fra det gamle navnet *Helenium*.

Alantrot har fra gammelt av, også i Norge, vært brukt innen medisinen. Mange steder ble navnet *Holtzurt*, med varianter som *Holtrood* og *Holdzrood*, brukt. Blant annet

finnes dette navnekomplekset i mange av de innberetningene som embetsverket i Norge sendte det danske kanselli i 1743. Navn som ålandsrot og alundsrot i varianter er også kjent, mens navnet Sankt Helenasrot definitivt synes noe malplassert i denne sammenhengen, siden den ”skjønne Helena” neppe var noen helgen slik hun framstilles i historien med det som skjedde da hun ble ”røvet bort” av prins Paris. (Se nedenfor!)

Imidlertid finnes det virkelig en Sancta Helena

Flavia Iulia Helena Augusta (ca. 250 - ca. 330) var ektefellen til den romerske keiseren Constantius 1 (Chlorus) og mor til keiser Konstantin den store, han som ble den personen i romersk historie som ga kristendommen et fotfeste i det gamle Romerriket ved at han selv ble døpt. Mange mener at det er sannsynlig at det var Helena som påvirket sønnen i det valget han tok. Det er fortalt at hun foretok en pilegrimsreise til Syria og Palestina, og at hun på denne reisen erklærte at hun hadde oppdaget det ekte korset

Mynt preget med bildet av Flavia Iulia Helena (Sancta Helena), mor til keiser Konstantin den store.

som Jesus ble korsfestet på. Hun ble etter hvert opphøyet til helgen både i den ortodokse, den romersk katolske og den anglikanske kirken samt at hun ble høyt aktet i den lutherske kirken. Hun går under navnet Sancta Helena.

Utbredelsen av alantrot i Norden og Norge

I *Urtekildens Planteleksikon* skriver Rolv Hjelmstad at alantrot sannsynligvis har sin naturlige opprinnelse i de vestre delene av Asia og det sørøstlige Europa og at den antagelig kom til Norge med munkene. Hjelmstad skriver videre at den trolig har vært i vanlig dyrking for medisinsk bruk til begynnelsen av 1800-tallet, og fra denne dyrkinga har arten forvilla seg mange steder. Den er funnet spredt fra Hvaler og Fredrikstad i Østfold, Hole i Buskerud og langs kysten opp til Molde i Møre og Romsdal. I 1974-utgaven av Lids flora er det angitt at alantrot er funnet på fire steder i Telemark: Heddal, Porsgrunn (Eidanger og Brevik) og Kragerø (gamle Skåtøy kommune). Nå har kanskje antall funnsteder økt?

I Norden ellers er den funnet forvillet en rekke steder i de søndre delene av både Sverige og Finland og spredt i Danmark.

Gamle historier og ny kunnskap omkring eventyret om den vakre Helena

Det er vel rimelig at historien om en prins som med ungdommelig mot og i sterk kjærlighetsrus kan røve

ei dronning og utløse en langvarig krig mellom oldtidens greske kongedømmer der alt er vevet i hverandre med sagn og diktning, vekker en viss interesse. Nå hadde han vitterlig blitt lovet verdens skjønneste kvinne som belønning av selveste kjærlighetsgudinnen Afrodite etter at han hadde kåret henne til den vakreste av de tre store gudinnene i gresk mytologi. Derfor var det vel bare rett og rimelig at han gjorde som han gjorde.

La oss imidlertid gå Helena og hele hennes forhistorie litt nærmere i sømmene. Ifølge den gamle historien var det nok litt av hvert av snusk også blant hennes forfedre.

Hun var datter av dronning Leda som var gift med kong Tyndareus av Sparta. Leda hadde seks barn i dette ekteskapet: to døtre, Phoebe og Philonoe, tvillingene Kastor og Polydevkes (latin: Castor og Pollux) og tvillingene Helena og Klaitemestra. Farskapet omkring disse barna er visstnok mer enn omdiskutert. Hennes ektemann, kong Tyndareus, er blitt ”godskrevet” som far til de to førstnevnte. Hvilke av de fire sistnevnte som var kongens barn og hvilke som var etterkommere etter Zevs er det en del uenighet om. I noen kilder er Kastor og Polydevkes, de såkalte dioskurene, sagt å være kongens barn, men siden Polydevkes visstnok var udødelig, en udødelighet han delte med bror sin etterhvert, ble det antydnet at Zevs var hans far, mens Kastor som var dødelig, ikke var Zevs sønn.

Hvordan kommer så Zevs inn i denne historien?

Jo, det hadde seg slik at Zevs hadde kastet sine øyne på Leda, som var meget vakker, og han rett og slett forførte henne forkledd som en svane. Han hadde fått laget seg en ham slik han ofte gjorde når han på mannfolks vis ville oppnå noe med kvinner han ble interessert i. Denne gangen skapte han seg altså om til en svane, en meget vakker svane, som Leda ble svært betatt av. Han lot som om han var forfulgt av en ørn og søkte tilflukt hos Leda. Han ble hos henne dag og natt uten at hun hadde den minste anelse om at det i virkeligheten var Zevs som var hos henne. Det endte med at Zevs fikk viljen sin, og samme natt var hun også sammen med sin mann Tyndareus på en måte som det sømmer seg en kone. Dette førte til at Leda la to egg som ble ruget ut og resulterte i fire barn, de to tvillingparene som er nevnt over.

Hvem av barna som kom fra hvilket egg er det som nevnt en del usikkerhet om, men det er visstnok slått fast at Helena var Zevs datter.

Rubens – Leda med svanen (1598-1600)

Historien videre

Det finnes flere versjoner om Helenas forhold til prins Paris. Den vanligste og mest pyntelige versjonen er jo at prinsen røvet henne fra kong Menelaos en gang da kongen var borte på reise, men kanskje like vanlig er den versjonen der Helena, en gang da Paris var på besøk hos henne og Menelaos, visstnok etter en fjelltur på Kreta, ble forelsket i og betatt av den vakre prinsen, og da han seinere besøkte henne da Menelaos var på reise, rømte hun like godt med Paris til Troja. Så gikk det altså som det gikk. Krig ble det siden de greske

Helena av Troja, maleri av Evelyn de Morgan, 1898. Wikipedia

kongene hadde inngått et forbund om å hjelpe hverandre ut av de mest kinkige situasjoner, og det var vel unektelig en vanskelig situasjon da Menelaos av en eller annen grunn ble ”frarøvet” sin vakre kone.

Da Paris døde i trojanerkrigen, giftet hun seg visstnok like godt med bror hans, Deifobos. Etter at Troja så falt, ble hun gift med Menelaos på nytt uten at det skapte den aller største lykken rimeligvis. De fikk datteren Hermione sammen, men Helena klarte ikke å skaffe kongen en mannlig arving. Om denne litt skrantne lykken skyldtes at Menelaos, slik som det står i en av de mange historiene om saken, ble skadet i ”underlivet” i løpet av krigen, er imidlertid ikke utdypet noe særlig mer.

Den skjønnne Helena var så vakker at det gikk over styr for folk rundt henne

Dette er sagt om Helena seinere i historien. Giovanni Boccaccio var en framstående forfatter og humanist fra Firenze i Italia (1313 -1375). Han var opptatt av blant annet den gamle klassiske litteraturen, og skrev om Helena at hun var like beryktet for sin liggerlighet som for den store krigen som startet på grunn av henne.

Alle gamle greske tekster, og romerske etter dem, forteller at Helena var uvanlig vakker. Alle andre kvinner ble henvist til skyggene av hennes skjønnhet,

skrev han videre.

Ikke engang den store Homer klarte å skildre Helenas skjønnhet, diktere, malere og billedhoggere ga opp. Hverken hammer eller meisel, kost eller maling kunne gjenskape lykken som glimtet i hennes øyne, sinnsroen i fjeset og hennes overjordiske vakre smil. Bare naturen selv kan framvise et så fullkomment vesen,

konkluderte han.

Boccaccio skriver om Paris' besøk hos Helena da Menelaos var på reise, og mener at den skjønnne oppmuntret prinsen da hun så lidenskapen i øynene hans. Dermed la de en plan om å rømme, noe som altså skapte en voldsom skuffelse hos grekerne over hennes lidderlige svik mot sin mann.

Morale i historien?

Tja, hadde man hatt forstand på å be også Eris, gudinnen for kaos,

strid og ufred, til bryllupet mellom Pelevs og Tetis, hadde sannsynligvis ikke "stridens eple", Eriseplet, blitt årsaken til krangelen mellom gudinnene Athene, Afrodite og Hera om hvem som var den vakreste. Det hadde ikke vært nødvendig med "Paris' dom" i dette spørsmålet, og Afrodite hadde heller ikke behøvd å love Paris den "vakreste av jordens kvinner" med den trojanske krigen som resultat.

Det synes å være mer viktig å se hvem man bør be inn i bryllup enn hvem man ikke ber inn.

På den annen side hadde vi gått glipp av en god historie fra Homers hånd om en vakker kvinne, den vakreste, med sviktende moral, altså ifølge historien forut for trojanerkrigen. Vi har dessuten også fått navnet på ei vakker plante til minne om den skjønnne Helena.

Mon tro hva planta hadde fått som navn hvis ikke disse erotiske utsvevelsene hadde funnet sted?

Litteratur

Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.

Halvorsen, Roger. 2013. "Paris quadrifolia L., et navnevalg med kjærlighet og krig i seg, – kanskje? Om firbladets mulige mytologiske bakgrunn". *Listéra* h.1, 2013.

Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*, 7. utg. v/ Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.

Lyttkens, August. 1904-1906. *Svenska växtnamn* bd. 1. C.E.Fritzes Bokförlags AB, Stockholm.

Nordhagen, R. m.fl. 1958. *Våre ville planter*, bd. VI, 2. Tanum, Oslo.

Riksarkivet. 2006. *Norge i 1743*, 1-4. Solum Forlag, Oslo.

Nettsteder: (Hjelmstad, Rolv. Urtekildens Planteleksikon. Alant.)

https://snl.no/Helena%2Fi_greske_heltesagn_datter_av_Zeys_og_Leda

www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/inul_hel.htm

<http://www.nrk.no/kultur/erotiske-utsvevelser-1.8408008>

Wikipedia:

http://no.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Boccaccio

<http://no.wikipedia.org/wiki/Helena>

http://en.wikipedia.org/wiki/Leda_%28mythology%29

http://en.wikipedia.org/wiki/Helena_%28empress%29

EN UVANLIG VEIKANTPLANTE

Charlotte Bakke

Jeg har vært inne på det før: Man kan finne mangt og mye av flora langs veiene. På seinsommeren i fjor fikk jeg, så å si utenfor stuedøra, 50 meter fra huset, øye på en plante nede i veigrøfta.

Planten som umiddelbart fanget min interesse, hadde blomster som lignet mye på tusenfrydens der de stod i en halvskjerm på toppen av en cirka 30 centimeter høy stengel. Jeg gikk hjem og hentet fotoapparatet, og fikk tatt noen bilder av den ”uvanlige” planten.

Denne planten minnet meg straks om en jeg så i Canada for ca. 25 år siden. Så da ble det til å lete i gamle notater og se på dias fra ”den gang da” for å se om det kunne dreie seg om den samme arten.

Erigeron annuus Trådstjerne, 22/8-2014

Jeg kunne ikke trekke noen sikker konklusjon ut ifra det. Min ”enkle” nord- amerikanske flora kunne heller ikke gi meg noe sikkert svar. Men én sak var klar: Det var en art som tilhørte slekten *Erigeron*. I Lids flora var det kun én art som ”passet”, *E. annuus*, på norsk kalt trådstjerne. Så da gjorde jeg regning med at planten hadde fått sitt rette navn.

Trådstjerne kan være både ett- og toårig. Den planten jeg så, hadde hvite kantkroner, men kantkronene kan også ha et blå- eller lillaskjær.

Noe annet som karakteriserer den, er at de nederste bladene er smalt eggformete og noe grovtannede. Bladene lengre oppe på stilken er smalere.

Arten har sitt utspring fra Nord-Amerika. Der heter den ”annual fleabane”. Andre navn som brukes,

er ”tall fleabane”, ”daisy fleabane” eller ”eastern daisy fleabane”.

I noen deler av Europa regnes den som et ganske vanlig ugras. Den kan ha kommet inn som prydblant på noen steder, men helst har det vel skjedd at den har fulgt med som ”blindpassasjer” til jernbanetomter, industritomter og skroteplasser, og har spredt seg ut ifra det.

I Norge ble trådstjerne første gang funnet i Kristiansand i 1950. Senere har den dukket opp i Oslo, Bærum, Asker og Drammen blant annet. De siste årene har den vist seg flere steder i små populasjoner, spesielt i Asker og Farsund. I tillegg til plantens allerede nevnte levesteder, kan den også finnes på plener og i veikanter, men det er på skroteplasser den helst dukker opp.

Kilder:

Lid, J. & Lid, D. T. 2004. *Norsk flora*, 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
en.Wikipedia.org/wiki/Erigeron_annuus
www.artsdatabanken.no/FremmedArt2012/N60524.

ERIK LEONARD EKMAN

Kristin Steineger Vigander

Da jeg reiste til Cuba i november 2012, hadde jeg aldri hørt om Erik Leonard Ekman.

Jeg reiste til Cuba som turist, for å kjenne på historien og for å oppleve naturen. Jeg var opptatt av det jeg så av planter og trær, og tok så mange bilder jeg greide av floraen der.

Da jeg reiste fra Cuba etter 10 dager, hadde jeg fremdeles ikke hørt om Erik Leonard Ekman. Jeg hadde dessverre ikke fått anledning til å besøke den botaniske hagen, derfor hadde jeg heller ikke oppdaget at det var en hel avdeling der som var viet den svenske botanikeren Ekman.

Hadde jeg vært der og sett Ekman-avdelingen, ville jeg nok blitt nysgjerrig og forsøkt å finne ut hvorfor en svensk botaniker jeg ikke hadde hørt om faktisk var viet en så stor plass i en botanisk hage på Cuba.

Da jeg kom hjem, forsøkte jeg å skrive foredrag om Cuba. Jeg ville presentere både historie, natur – og ikke minst floraen fra landet. Først da fikk jeg et tips om den svenske botanikeren, og begynte å lese om hans liv og virke.

Erik Leonard Ekman (1883-1931), hans liv og virke

Erik Leonard Ekman ble født inn i en fattig 5-barns familie 14. oktober 1883.

Portrett av Ekman ca. 1922. Fotograf ukjent.
Bildet er hentet fra *Plantae Ekmanianae*

Da han var 11 år, flyttet familien hans til Jönköping, der han gikk på skole. Der startet hans interesse for planter. En stor opplevelse hadde han allerede som 17-åring, da han oppdaget en ny art av myrklegg *Pedicularis palustris*, som han senere navnga og beskrev som *Pedicularis opsiantha*. I dag behandles denne som oftest som en underart av myrkleggen, ssp. *opsiantha*. Jeg har ikke funnet noe norsk navn på denne underarten, men på svensk skal den hete ”høstspira”, ettersom den blomstrer adskillig senere enn den vanlige myrkleggen. Denne er

Pedicularis palustris ssp. *opsiantha*.
Foto: Robert Svensson <http://msitua.net/>

sjelden. Jeg finner den ikke i Lids flora, men den skal finnes syd i Sverige.

Artsnavnet som Ekman ga denne planten – *opsiantha* – kommer fra gresk, og betyr ”sentblomstrende”.

I 1907 tok han en bachelorgrad ved Lunds universitet, og han fikk tilbud om å bli med som gratispassasjer på et skip som skulle til Argentina. Han ble i provinsen Misiones i Argentina i 3 måneder og samlet planter. I 1908 takket han ja til tilbud om en amanuensis-stilling ved Naturhistorisk museum i Stockholm, og takket være fondsmidler fikk han anledning til å reise rundt i Europa og studere planteliv sammen med den tidens store botanikere. Han hadde tidlig begynt å interessere seg for gress, og han publiserte store arbeider om søramerikanske gress (1911-13).

I 1914 presenterte Ekman sin doktoravhandling ved Lunds universitet, og samme år fikk han Regnells botaniske reisestipend. Anders Fredrik Regnell var en svensk fysiker og botaniker, og Regnells herbarium er en av de største samlingene av planter fra Sør-Amerika.

Ifølge hans testamentariske reisestipend skulle Ekman reise til Brasil i et spesielt oppdrag. Men på veien til Brasil ble han anmodet om å gjøre en stopp på Cuba og Hispaniola i Vestindia (Hispaniola = Haiti og Den dominikanske republikk), noe han motvillig gjorde.

Oppdraget var knyttet til den tyske botanikeren Urban sitt flora-prosjekt ”Symbolae Antillanae”.

Utbrudd av byllepest på Cuba samt uroligheter på Hispaniola gjorde at båttrafikken ble innstilt da han var der, og Ekman kom seg ikke til Brasil som han hadde planer om.

I stedet for å sitte på sitt rom og sture, benyttet han tiden til å gå ut og studere plantelivet på Cuba. Da han allerede første dagen fant en ny art, ble han så fascinert at han ville bli værende der, og nektet å reise videre.

Dette gjorde at han falt i unåde hjemme i Sverige, og han ble fratatt stipendet. Erik Leonard klaget bittert over tingenes tilstand, men han var utrolig sta, og tok seg arbeid på sukkerplantasjer og med veibygging for å kunne bli på Cuba med sin feltpresse. Han brant for vitenskapen, og tok seg aldri en pause.

Ekman kom altså til Cuba i 1914. Han ble værende i Karibien i

tilsammen 17 år, hvorav 10 år på Cuba. På Haiti og i Den dominikanske republikk foretok han også et betydelig feltarbeid med innsamlinger og beskrivelser.

Før Erik Leonard Ekman kom til Karibien, trodde man at floraen her var godt beskrevet. Men Ekman oppdaget og beskrev over 2 000 nye arter for vitenskapen. Han samlet inn mer enn 35 000 forskjellige arter, og til sammen 150 000 plantebelegg fra området.

Han har bidratt mer til å skaffe kunnskap om floraen i området enn noen botaniker tidligere har gjort.

Men Ekman var også interessert i geografi, og han satte i gang tegning av kart over fjellene i Haiti. Han oppdaget den høyeste fjelltoppen i Karibien – Pico Duarte – som ligger i Den dominikanske republikk og er 3 175 meter høy.

Ekman var en einstøing. Han levde for vitenskapen. Han levde spartansk og valgte bort alle bekvemmeligheter. Han reiste fra en kjæreste, han valgte for alltid bort familieliv. Med hensyn til å finne seg en make skal han ha sagt:

”Det finnes bare 6 kvinnelige botanikere, og alle er for stygge”.

Med sin feltpresse vandret han ut på krevende feltarbeid i utforsket terreng. I sin enkle ryggsekk hadde han te, noen skipskjeks samt en høydemåler.

Han var språkkyndig, og han hadde lett for å få kontakt med de menneskene han møtte.

Dessuten var han personlig venn med James Bond.

Ekman med sin feltpresse. Fotograf ukjent. Bildet er hentet fra *Plantae Ekmanianae*.

James Bond var en kjent amerikansk ornitolog, født i 1900, og ekspert på fuglelivet i Karibien. (Forfatteren Ian Fleming var også en ivrig fuglekikker, og hans romanhelt James Bond er oppkalt etter denne ornitologen.)

Sammen med James Bond fikk Ekman også studert fuglelivet, og gjorde innsamlinger både av fugler og dyr i området. Flere arter er oppkalt etter Ekman, blant annet hispaniolanattravnen *Caprimulgus ekmani*.

Ekman døde allerede i 1931, 47 år gammel. Han hadde malaria, og etter lungebetennelse og blackwater feber var han såpass svekket at han døde av influensa. Han er begravet i Santiago de los Caballeros i Den dominikanske

republikk. Her finnes det flere gater med Ekmans navn, og det er også reist både en statue av ham og satt opp en minneplate til ære for ham. I 2014 ble han feiret – 100 år etter at han satte sine ben på Cuba for første gang.

Ekman og hans planter

Ekman interesserte seg for alt innen botanikken. Han har beskrevet og samlet blant annet gress, bregner, kaktuser og orkideer, bare for å nevne noen av interesseområdene.

Palmer

Cubas nasjonaltre heter *Roystonea regia*, kongepalme. Ekman foretok betydelige innsamlinger og observasjoner av palmer, herav 45 endemiske, hvorav 18 arter som den gangen var nye for vitenskapen.

Orkideer

En botanikkinteressert som besøker Karibien, kan ikke unngå å bli fascinert av de vakre og velduftende orkideene som vokser i området. Ekman samlet et stort antall orkidéarter både på Cuba og Hispaniola, og mange av disse viste seg å være nyoppdagete arter. Omtrent et dusin av disse bærer hans navn som artsepitet, altså *ekmanii*.

Åtte planteslekter er oppkalt etter Ekman

Ekman oppdaget altså 14 nye planteslekter og et par tusen nye arter. Mange av disse artene er i ettertid beskrevet av andre og har av dem fått Ekmans navn i artsepitet. Åtte

Dette bildet tok Ekman selv i 1914. Det viser en allé av kongepalmer som leder opp til den botaniske hagen ved Cienfuegos. Alleen finnes fremdeles.

Bildet er hentet fra *Plantae Ekmanianae*.

Han har også tatt dette bildet som viser *Acrocomia crispa*, endemisk for Cuba, og med det karakteristiske engelske navnet "belly palm".

Bildet er hentet fra *Plantae Ekmanianae*.

Dette er orkideen *Quisqueya ekmanii*.
Foto: Eladio Fernandez

karibiske planteslekter har i dag navn etter Ekman. I 1924 skrev han stolt et brev fra Cuba, der han fortalte at fire planteslekter var oppkalt etter ham, og i senere tid er det altså kommet ytterligere fire.

Å få sitt navn forevigt i et plantenavn er en hedersbevisning som det ikke er mange forunt. Det er mange planter som har artsnavn oppkalt etter personer, ofte botanikere eller artens oppdager. Men et slektsnavn etter en person er mere eksklusivt.

Det finnes over 200 arter som har epitetet *ekmanii*, *ekmannii*, *ekmaniana* eller *ekmanianum*, de aller fleste er arter som Ekman oppdaget og samlet inn på Cuba eller Hispaniola. Dessuten er det

en slekt som heter *Ekmania*, og i tillegg er det 8 planteslekter som på forskjellige språk minner om hans navn. Dette er vitnesbyrd om hvilken betydning Ekmans innsats har hatt for botanikken.

1 *Ekmanochloa* Hitchc.

Dette er en gress-slekt som er beskrevet etter Ekmans død av den store eksperten Albert Spear Hitchcock (1865-1935). Slekten er "named for the late Dr. Erik L. Ekman, indefatigable botanical explorer". Typearten er *Ekmanochloa subaphylla*, som var innsamlet av Ekman på to steder på Cuba.

Ekmanochloa subaphylla.
Bildet er hentet fra *Plantae Ekmanianae*.

2 *Ekmania* Gleason

Kurvplanteslekten *Ekmania* er endemisk for Cuba, og omfatter kun en eneste art, *Ekmania lepidota*.

Denne arten var tidligere kjent som *Vernonia lepidota*, men Ekman behandlet arten utførlig i sin doktoravhandling i 1914, og utelukket at den kunne tilhøre *Vernonia*-slekten:

Most probably Vernonia lepidota Grisebach is to be made the representative of a new genus.

5 år senere ble planten publisert som *Ekmania lepidota*.

Ekmania lepidota, illustrert av den svenske kunstnerinnen Karin Oldfelt Hjertonsen.

3 *Ekmaniocharis* Urb.

Denne slekten består også av en eneste og meget sjelden art, *Ekmaniocharis crassinervis*, som kun er kjent fra Haiti, og som nå er sterkt utrydningstruet. Denne planten har svært iøynefallende blad med tydelige nerver som danner et vakkert mønster. Blomsterfargen varierer fra hvit til rosa.

Ekman oppdaget denne arten på sin første ekskursjon til Massif de la Hotte i 1917, men lokaliteten ble senere nedbygget av plantasjer. Året etter fant Ekman den igjen på en ny lokalitet, der den blomstret rikt. Senere var det ingen som hadde sett denne planten, før den i 1985 ble gjenfunnet av botanikeren James D. Skeeen etter intens leting. Den tyske botanikeren Ignaz Urban beskrev slekten i 1921.

4 *Ekmanianthe* Urb.

Denne slekten er også beskrevet av Urban ut fra Ekmans materiale fra Cuba. Slekten har to arter, *E. longiflora* og *E. actinophylla*, og tilhører familien *Bignoniaceae*. Blomsten er rosa og trompetlignende, og er svært vakker.

5 *Myrtekmania* Urb.

Som navnet sier, tilhører denne slekten myrtefamilien *Myrtaceae*. Ekman samlet to arter på Cuba fra *Myrtekmania*-slekten, *M. adenoclada* og *M. filipes*.

Det er små trær med hvite blomster, og blader som kan minne om tyttebærblad.

Slekten omfatter i dag 6 arter.

Ekmanianthe longiflora.
Fra Ekman's samling. Bildet er hentet fra
Plantae Ekmanianae.

6 *Manekia* Trel.

Slektsnavnet *Manekia* er et anagram for *Ekmania*, og slekten ble beskrevet av William Trelease i 1927 ut fra materiale som var innsamlet av Ekman på Haiti. Til tross for at materialet var ufullstendig, kunne Trelease skrive på etiketten:

Very unlike other Piperaceae seen, both in habitus and in manner of growing. Must be new genus. I shall get better material of this later on.

Manekia urbanii tilhører altså pepperfamilien *Piperaceae*, og planten har pepperlignende frukter i lange klaser.

7 *Ekmaniopappus* Borhidi

Denne lille slekten av små lianer ble nylig beskrevet av den ungarske botanikeren Attila Borhidi, som forsket mye på Karibiens flora. Slekten, som tilhører kurvplantefamilien, har to arter på Hispaniola.

8 *Elekmania* B. Nord.

Nyere forskning med moderne teknologi har vist at en stor del av de karibiske kurvplantene er feilplassert i slekter som *Senecio* og *Pentacalia*. De er derfor systematisert i nye slekter, og en av disse har fått navnet *Elekmania*. Denne er beskrevet av Bertil Nordenstam, og består av et titalls arter fra Hispaniola.

Dette er *Ekmaniopappus mikanoides*, illustrert av den svenske kunstneren Karin Oldfelt Hjertansson.

Bildet viser *Elekmania barahonensis*, og er tatt av John Pruski (Hentet fra Wikipedia)

Plantae Ekmanianae

Etter et samarbeid mellom professor emeritus Bertil Nordenstam og kunstnerinnen Karin Oldfelt Hjertonsson kom det i 2007, i Sverige, ut en bok med tittelen *Plantae Ekmanianae*, og med undertittelen *Erik Leonard Ekman och hans karibiska växter*. Boken skildrer Ekmans livsgjerning, og presenterer et utvalg av de planter han samlet og/eller beskrev.

Bokens forside har avbildet en av Ekmans kaktusarter, som han ga navnet *Opuntia falcata*. Bildet viser en oppskåret del av planten, som han har presset på avispapir. Vi ser papiret, som fortsatt sitter igjen på undersiden. Dette eksemplaret kan være et symbol på Ekmans personlighet: Bak et stikkende ytre skjuler det seg et uvanlig intellekt.

Kilder:

Nordenstam, Bertil., Oldfelt Hjertonsson, Karin, 2007, *Plantae Ekmanianae*, Atlantis, Stockholm.
Wikipedia.

EVERGREEN

Charlotte Bakke (tekst) og Kristin Steineger Vigander (foto)

Den 20. februar var det i Oslo åpning av kunstutstillingen *Evergreen* med en skulptur med samme navn, inspirert av ballastplanter. Denne fant sted på Festningsallmenningen, som er i nærheten av Operahuset.

På den tiden det var seilskutetraffikk, ble det trolig dumpet mange jord- og steinlass med ballastfrø i det området der utstillingen holder til.

Skulpturen er syv meter høy, fire meter bred og består av 335 neonrøde, bevegelige komposittstenger som kan svaie i vinden og gir inntrykk av strå.

Ifølge kunstneren er den ”sterke” rødfargen valgt for at skulpturen skal

vekke oppsikt og være et blikkfang. På bakkenivå er det inne i skulpturen plassert 12 lyspunkter, og to steder er det mulig å tre inn mellom stengene.

Senere utover våren vil det komme flere elementer inn i utstillingen. Det skal lages et stort asfalmaleri av en ballastplante. Også levende ballastplanter vil få sin plass i bed på Festningsallmenningen.

Evergreen-prosjektet er ett av Kunst i Oslos sytten temporære kunstprosjekter i offentlig rom i 2014/2015. Kunstneren bak prosjektet er Christian Bermudez, og *Kulturbyrået Mésén* har stått for ledelse og produksjon.

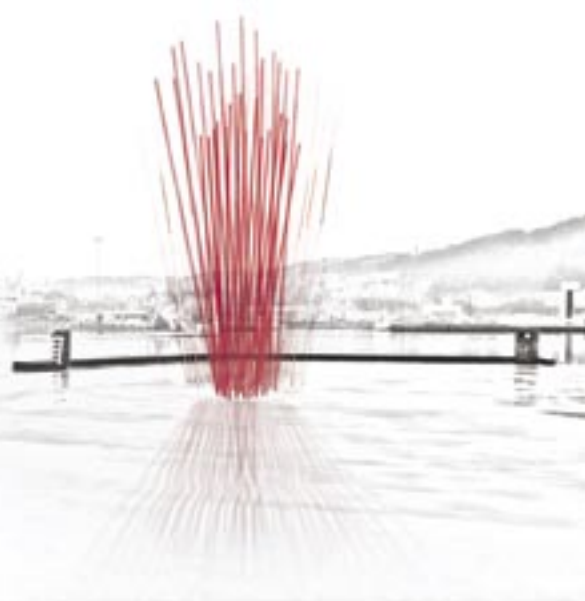
EVERGREEN AV CHRISTIAN BERMUDEZ

SKULPTUR INSPIRERT AV BALLASTPLANTER

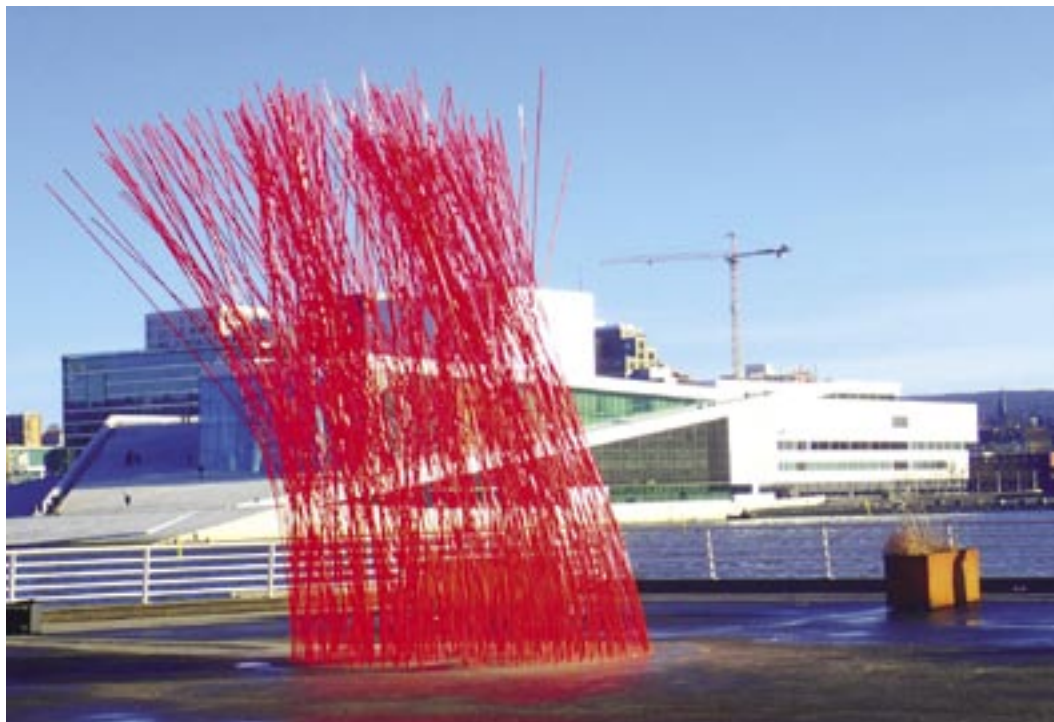
Kulturbyrået Mésén inviterer til åpning:

**Fredag 20.feb kl 12.00
på Festningsallmenningen**

Vi byr på boller og varm kakao.
Kunstneren vil være tilstede.

Vinden tar tak i skulpturen og gir et bilde av siv i bevegelse.

Christian Bermudez, som opprinnelig kommer fra Costa Rica, har sin utdannelse fra Kunsthøgskolen i Oslo samt Filmskolen på Lillehammer. Siden 2005 har han vært aktiv kunstner. I første rekke er det i det offentlige rom hans arbeider stilles ut, da gjerne i form av installasjoner som kan knyttes til arkitektur, historie og landskap. Hovedsakelig tar han i sin kunst for seg temaene migrasjon, immigrasjon og kulturell tilpasning.

Vedrørende *Evergreen*-prosjektet, så trekkes det sammenlikninger mellom plantene som har kommet inn sammen med ballast og mennesker som flytter til nye steder der mangt og mye er forskjellig fra det en er vant til. Da handler det om å tilpasse seg det nye miljøet, det gjelder både for planter og mennesker. Noen greier det, andre ikke.

Kristin Vigander var til stede da utstillingen åpnet den 20. februar. Hun tok bilder og fikk snakke med kunstneren. Kristin hadde også vært i kontakt med ham tidligere.

For fem år siden fikk hun en hyggelig henvendelse fra Christian Bermudez. Han hadde planer om en kunstutstilling inspirert av ballastplanter, og hadde sett Kristins flotte nettside. Han ønsket mer informasjon om ballastplanter og fikk oppgitt noen kontaktadresser.

Slik gikk det til at Telemark Botaniske Forening kom inn i bildet. Undertegnede fikk forespørsel fra styret om jeg ville ta kontakt med Christian Bermudez. Han ønsket å komme til Mule Varde for å ta ballastplantene nærmere i øyesyn. Klart jeg ville det!

Avtale ble gjort, og i juni 2011 besøkte han Mule Varde. Den

Christian Bermudez foran skulpturen
Evergreen.

entusiastiske kunstneren hadde mange spørsmål om plantene, og jeg svarte så godt jeg kunne.

I fjor vår tok han kontakt igjen, ønsket var å bli enda bedre kjent med ballastplantene og hvordan de forskjellige artene ter seg. Det ble et nytt besøk på Mule Varde der Christian Bermudez og en representant fra *Kulturbyrået Mesén* fikk med seg en del småplanter av diverse arter. Disse skulle plasseres i kunstnerens private hage, til inspirasjon og studier, for dernest

Mange barn syntes det var moro å gå inn i skulpturen.

å vises fram på den planlagte utstillingen i 2015.

Kristina Bjureke, som arbeider ved Naturhistorisk Museum i Botanisk hage i Oslo, dyrker frem hunderotplanter til *Evergreen*-prosjektet. Hunderot er en ballastplante som har en spennende historie. Også ballastsiv, som det skal finnes mye av på øyene i Oslofjorden, skal hun skaffe til prosjektet.

Kunstneren har latt seg inspirere av ballastplanter. En av dem er ballastsiv.
Foto: Tove Hafnor Dahl

Kunstutstillingen *Evergreen* skal være på Festningsallmenningen i 2015/2016. Bor du i Oslo, eller besøker byen, så ta gjerne turen ned til området for å se på utstillingen.

Les mer på: <http://evergreen-oslo.tumblr.com>

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, e-post: tr-risda@online.no innen 1/11-2015. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2014-2

Riktige svar var:

Bilde 1: Blåbær. Bilde 2: Lusegras. Bilde 3: Dverggråurt. Bilde 4: Svaleurt.
Bilde 5: Søterot. Bilde 6: Finnmarkspors. Bilde 7: Tannrot. Bilde 8: Rypebær.

Best med 8 rette ble: Guro Grasbekk Groven og Kjellaug Dorthe Nyhus.

Vi gratulerer.

Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

Listéra for 20 år siden: BOTANISKE GLIMT FRA HJARTDAL

Even W. Hanssen

Jeg har tidligere fortalt fra Tessungdalen i Tinn, som en utkant for TBF, om temmelig jomfruelige marker og sjanse for funn av godbiter.

Hjartdal kommune ligger nærmere sentrum av fylket, men noe av det samme kan nok gjelde.

Områdene ved Lifet og andre sørvendte fjell i hoveddalføret tør etterhvert være kjent, bl.a. etter artikler av Nordal og Wischmann (1996 og 1987) i Blyttia. Enkelte TBF'ere har vel også vært og tatt en titt.

Jeg vil derimot fortelle litt om opplevelser i Tuddal/Bondal, hvor geologien er svært interessant. Lag med kalkspatholdig skifer i Seljordgruppen gir spennende vegetasjon, og dessuten er det mye amfibolitt.

Enkelte plasser er vegetasjonen mildt sagt yppig. Rejsjå-fjellet nord for Rejsjå har bestand med fine gamle almetrær i ca. 720 meters høyde over havet.

Her vokser skogsvinerot og rustjerneblom side om side med bergfrue, blårapp og rosenrot.

Under Åsen i Bondal er det striper av amfibolitt. På høydelaget 820 - 860 m.o.h. finner vi skåresildre og

bergfrue, sammen med de kraftige, gule kurvene til flekkgrisøre, lave sølvmurer og lodne bladrosetter av filtkongslys. I disse bergene kan det nok skjule seg virkelige godbiter.

Lia under Viknuten, vest for Bonsvatn (UTM 7827/7928) er imidlertid noe ganske for seg selv. Allerede på et satellittbilde i målestokk 1:250.000 kunne en se at her er det frodig. Og skuffet ble ikke den som dro dit.

Området ligger øst-sørøst-vendt og er dominert av fjellbjørkeskog.

Berggrunnen er en bred stripe kalkspatholdig skifer midt i lia.

Høgstaudene florerte med manns-
høye turt og storklokker. Fjelltistel
og hvitbladtistel hører med.
Brannsvever lyser imot en, og på
fjellframspring står svartstarr og
bergfrue.

Krevende arter som trollbær og
skogsvinerot trivdes bra i denne
høyden (800-840 m.o.h.). Vakre
innslag er hvitsoleie og søtrot.

Bare på en kort streif i denne lia ble
del funnel 125 arter. En kan spørre
seg om rikdommen i ei tilsvarende
sørvendt li som det helt sikkert finns
flere av i nærheten.

Myrene i området er også rike
flere steder. Jeg fikk selv bare kikka
på ei flatmyr i Tuddal på 925 m.o.h.
Her stod i hvert fall gulstarr og store
mengder strengstarr.

Områdene her er så absolutt verdt
å bli utforsket botanisk.

Noe skjer i og med at
Brattefjell-Vindeggen er foreslått
vernet i **Landsplan for Nasjonal-
parker** (1986).

Undertegnede kunne så absolutt
tenke seg flere turer hit, kanskje
sammen med TBF?

NYTT FRA STYRET VÅREN 2015

Ja, nå er vi vel ferdige med vinteren for i år, en vinter som for de fleste av oss har vært snøfattig og mild. Vårblomstringen her nede i Grenland er i gang, med blåveis og hestehov, og orkidéfeltet på Tangen er allerede ryddet.

Årsmøtet og første styremøte med nytt styre er avholdt. I år har vi fått en ny første varamann i styret, Øivind Kortner, og det må vel kunne sies at det er en stor nyhet, da utskifting i styret for TBF de siste årene har vært en sjeldenhet. Det er vel også en stor nyhet at vi for første gang har et brødrepar sittende i styret. Vi har òg fått to nye medlemmer i turkomiteen, Bjørn Erik Halvorsen og David Mundal. Nytt her, er at vi har fått et medlem som ikke bor i Grenland. Så får vi se om det vil gi oss flere turer i øvre del av Telemark.

Vi ønsker òg Kåre Homble velkommen i *Listéra*-komiteen. Han har jo lenge satt sitt preg på bladet vårt med sine artikler. Takk for at dere ønsker å bli med å drifte den fine foreningen vår, og takk for innsatsen til dere som nå er ute av styret, tur- og *Listéra*-komiteen. Jeg avslutter med å ønske dere alle en fin tursesong i 2015.

For styret
Esther Broch

STORKENEPPER JEG HAR SETT

Norman Hagen

Jeg kjente til storkenebb allerede da jeg vokste opp sør i Troms fylke. Det var ikke så mange ville arter i slekten *Geranium* å velge mellom der, så det var tilstrekkelig å kalle den storkenebb. Det var selvsagt skogstorkenebb *Geranium sylvaticum* det handlet om.

Her i Telemark har jeg fått gleden av å lære å kjenne mange flere plantearter – også mange storkenepper.

Jeg har til nå sett 11 *Geranium*-arter i Telemark. Det er angitt at det finnes 13 arter i Norden (Mossberg opplister 15 arter) og ca. 300 arter totalt.

Storkenebbene tilhører en slekt som har arter som er forholdsvis lette å identifisere. Selv de av oss som er middelmådig botanikkyndige kan lett lære å skille de vanlige artene fra hverandre.

Man ser på plantens størrelse og voksested, på blomstens farge og størrelse og på bladenes form. Videre kan lukt og behåring (eller mangel på sådan) være nyttig å merke seg.

Etter litt erfaring kjenner man igjen de enkelte artene etter et hastig blikk på god avstand.

Plantene har modne frukter som ligner et langt, spisst nebb; derav navnet storkenebb. Slektsnavnet *Geranium* kommer fra det greske ordet for fuglen trane, men stork og trane har begge et nebb som duger til dette formålet. De modne frøene blir kastet ut ved en spesiell mekanisme.

De storvokste artene:

Skogstorkenebb *G. sylvaticum*

finder vi helst i løvskog i hele landet. Den har rødfiolette blomster som er lyse i midten. Nordpå finner man av og til varianter som har mer eller mindre hvite kronblad. Planten har tokjønnete blomster, men om man ser noen som er mindre av størrelse, så er det rene hunnblomster. I *Listéra* 2007-2 har Kristin Vigander skrevet en artikkel om albinisme, og der har hun tatt med en liten utredning som Jan Wesenberg skrev om protandri* hos skogstorkenebb.

*Hos svært mange planter med tokjønnete blomster har blomstene enten først et hannlig stadium, og så et hunnlig stadium (dette kalles protandri eller først-hannlighet), eller først et hunnlig stadium og så et hannlig (det kalles protogyni eller først-hunnlighet). Storkenebbene er et godt eksempel på protandri. (Jan Wesenberg)

Skogstorkenebb *G. sylvaticum*
Foto: Kjell Thowsen

Skogstorkenebb *G. sylvaticum*

Et annet navn på planten er sjuskjære – fordi bladene vanligvis er syvdelte.

Skogstorkenebb *G. sylvaticum*

Engstorkenebb *G. pratense*

kan vi finne på steinete havstrender, den er vanlig bl.a. på yttersiden av Jomfruland. Den kan ligne skogstorkenebb, men har blå blomster, samt at fruktskaftet peker nedover ved modningen. Hos skogstorkenebb peker det alltid oppover.

Skogstorkenebb *G. sylvaticum*

Engstorkenebb *G. pratense*

Engstorkenebb *G. pratense*
Foto: Kjell Thowsen

Myrstorkenebb *G. palustre*
Foto: Kjell Thowsen

Engstorkenebb *G. pratense*

Myrstorkenebb *G. palustre*

Myrstorkenebb *G. palustre*

er en sydlig art – den finnes normalt ikke her i landet, men den kan komme f.eks. med tømmerimport. Jeg har jeg sett den to ganger (senest i 2014) i Larvik, på et sted som kalles Sikatomta på Øya, hvor det tidligere var lagret tømmer. Planten kan ligne på skogstorkenebb, men fruktskaftet peker nedover ved modningen, på

Myrstorkenebb *G. palustre*

samme måte som hos engstorkenebb. Blomstene er lyst rødfiolette.

De middels store artene:

Blodstorkenebb *G. sanguineum*

er vanlig ved kysten, gjerne på tørre sørvendte knauser. Med sine karminrøde blomster er den kanskje den vakreste arten i slekten. Den blomstrer mens makrellen er inne i fjordene og kalles derfor også ”makrellblomst”.

Askerstorkenebb *G. pyrenaicum*

er nokså sjelden, men den finnes i Skien. På Villblomstenes dag i Kviteseid i 2011 fikk vi, på en gammel setereng ved Flekstveit, se

Blodstorkenebb *G. sanguineum*
Foto: Kjell Thowsen

Blodstorkenebb *G. sanguineum*

Blodstorkenebb *G. sanguineum*

Askerstorkenebb *G. pyrenaicum*

store mengder av denne planten, som har purpurrøde blomster. Første funnet i Norge var i Asker – derav navnet.

Askerstorkenebb *G. pyrenaicum*

Steinstorkenebb *G. columbinum*

Steinstorkenebb *G. columbinum*

er sjelden og vokser ved kysten. Den har rosenrøde kronblad og er på størrelse med stankstorkenebb. Jeg så den på en TBF-tur til Gumøy i august 2008.

Steinstorkenebb *G. columbinum*

Stankstorkenebb *G. robertianum*

er vanlig og vokser gjerne på litt skyggefulle steder i steinet skog. Den har rosenrøde blomster og lukter vondt. Den er middels stor.

Steinstorkenebb *G. columbinum*

Stankstorkenebb *G. robertianum*

Stankstorkenebb *G. robertianum***Blankstorkenebb *G. lucidum***

er mindre vanlig og finnes helst ved kysten. Den kjennes på de tykke, skinnende blanke bladene. Den er på størrelse med stankstorkenebb og har lignenede blomster.

Bråtestorkenebb *G. bohemicum*

er en sjelden, østlig art i Norge. Planten har blåfiolette blomster og er på størrelse med stankstorkenebb.

Blankstorkenebb *G. lucidum*Bråtestorkenebb *G. bohemicum*Blankstorkenebb *G. lucidum*Bråtestorkenebb *G. bohemicum*

Den er spesiell fordi frøene bare spirer etter unormal oppvarming, f. eks. etter skogbrann. Frøene kan ligge i jorden i mange tiår (et forsøk med 80 år gamle frø viste utmerket spireevne etter varmebehandling). Om det blir gravd i jorden kan sterk solvarme mot den svarte jorden være nok til at frøene spirer. Ved Lunde fant jeg et enslig eksemplar midt i et spor laget av en belteskogsmaskin.

De småvokste artene:

Lodnestorkenebb *G. molle*

er en kystplante som vi kan vi finne

Lodnestorkenebb *G. molle*

Lodnestorkenebb *G. molle*

bl.a. på Jomfruland. Den er liten av vekst og har rosenrøde blomster. Stilken har lange hår, mye lengre enn stilkens bredde.

Småstorkenebb *G. pusillum*

finnes ofte på samme steder som lodnestorkenebb. Den er også liten, og blomstene er bleklilla og mindre enn hos lodnestorkenebb.

Småstorkenebb *G. pusillum*

Småstorkenebb *G. pusillum*

Så noen arter som jeg (ennå) ikke har sett:

Brannstorkenebb *G. lanuginosum*
er en sydlig, meget sjelden art som finnes noen steder i Sverige, men ikke i Norge. Den ligner bråtestorkenebb og vokser på brent jord.

Åkerstorkenebb *G. dissectum*
er sjelden. Den er middels stor og har mørkerøde blomster.

Sibirstorkenebb *G. sibiricum*
er sjelden. Den er middels stor og har blekrøde blomster.

Brunstorkenebb *G. phaeum*
hører hjemme i Mellom-Europa og er hos oss sjelden naturalisert. Den kan bli opptil 70 cm høy og har brunlilla blomster og gult blomsterstøv.

Brannstorkenebb *G. lanuginosum*
Fra Den virtuelle floraen på Internett.
Foto: Arne Anderberg

Brunstorkenebb *G. phaeum*, Italia.
Foto: Kristin Vigander

Åkerstorkenebb *G. dissectum*
Fra Svein Åstrøms hage i Fredrikstad.
Foto: Kristin Vigander

Litteratur

Fægri, Knut, 1970, *Norges planter*, J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo.

Lagerberg, T., Holmboe, J. og Nordhagen, R., 1952, *Våre ville planter*, Forlagt av Johan Grundt Tanum, Oslo.

Norsk naturleksikon, Fjerde utgave, 1995, Det Beste A/S, Oslo.

”På Guds jord og i hass hage
er du sjøl et lite strå.”

Bjørn Lervik har gått bort

Vi skriver mars 2015. Det har lenge vært antydninger til vår i luften med dagene som er blitt lengre og lysere, og det skjer som i alle vårer før, slik Dan Andersson skriver: ” – i topparna visslar en västan om tö”.

Så opplever vi det ufattelige på ny. Det blåses ut et lys for oss igjen, et av de klare som lyser opp og varmer. Bjørn Lervik er ikke mer. Jeg fikk melding fra Harald om at Bjørn er gått bort, ut av tida. Harald skrev til oss som har kjent Bjørn helt fra TBFs ”barneår”. Han brukte en karakteristikk som gir et svært godt bilde av hvem Bjørn var for alle dem som lærte han å kjenne:

En lun entusiast uten å stikke seg fram, og med et vesen som ingen kunne mislike. Han sa aldri et vondt ord om noen og var positiv helt til det siste. Han har nok virkelig kommet fram til steder der orkideer blomstrer hele året!

Jan Erik fulgte på med følgende ord:

Det var en fredslilje i TBF som visnet stille bort.

Det er ikke fritt for at tårene kommer lett med slike beskjeder.

Vi hadde visst det en stund at Bjørn var syk og forsto det som måtte komme. Likevel blir det alltid som før. Vi blir enda en gang stående tafatte og ganske hjelpeløse i undring over at Storemann har råd til slikt.

For nær 35 år siden møtte vi han første gangen, vi som skulle bli begynnelsen og kjernen i den store og hjertevarme familien som ble TBF. Han ble foreningens første kasserer og skjøttet denne oppgaven i mange år. Vi har i alle år vært velsignet med gode kasserere i TBF, og Bjørn var intet unntak. Han la på et vis grunnlaget der for dem som i alle år kom etter. Han var tryggheten i denne jobben da vi startet floraarbeidet i Telemark.

Men det er ikke det en del av oss kommer til å huske Bjørn mest for. Han ga mange av oss en dimensjon i livet vi dessverre ofte har så lett for å glemme i all iveren og leitinga etter nye opplevelser i det rike skaperverket vi har fått i eie. Vi som kjenner han fra ”kjernefamilien” som TBF ble, vil huske han for det gode mennesket han var. Vi kommer til å huske han som ”den lune entusiast”, den ”fredsliljen” han framsto som blant alle de vennene han sanket seg gjennom mange år med sitt positive og smittende humør og sin glede og undring over dette skaperverket han satte sånn pris på.

TBF har alltid hatt og har i seg noe av det aller beste vi kan gi hverandre: varmen og gleden vi finner i fellesskapet og over det å få nye venner. For Bjørn syntes denne oppgaven å være en av de fremste oppgavene. Han var freden og

godheten i all sin framferd overfor alle han møtte gjennom de mange åra han fikk virke i TBF, som kasserer eller som ”bare” et menig medlem, men mest som venn. Han ferdes blant oss lik det som han mest trodde på: det store og gode.

Bjørn hadde gode kunnskaper om botanikk, og bidro i sterk grad med å dele denne kunnskapen med oss andre i TBF. Han gjorde det på et stillferdig og rolig vis, slik at vi lyttet - og lærte. Han viste respekt og interesse for det vi stelte med i TBF, og han fremførte på et underlig sterkt vis respekt for det som vokste og grodde fram rundt oss.

Einar Skjæraasen skrev i sitt dikt *Du ska itte trø i graset*:

*Du ska itte trø i graset.
Spede spira lyt få stå.
Mållaust liv har og e mening
du lyt sjå å tenkje på.
På Guds jord og i hass hage
er du sjøl et lite strå.*

Dette kunne sannelig ha vært skrevet om Bjørn.

Bjørn hadde, all den tid vi kjente hverandre, et godt forhold til det som mange av oss velger å kalle ”barnetrua”, uten på noen måte å ta opp slike spørsmål i samværet med ihuga amatørbotanikere. Den preget hans hverdag i beste forstand. Som trua hans var, var han i livet mot sine egne og alle rundt seg. Jeg nevner dette fordi jeg minnes en sang som for meg gir et bilde av hvordan Bjørn

var og slik jeg ønsker å huske han. Bjørn var speider store deler av sitt liv, ja langt opp i godt voksen alder var han speider. Da jeg var speider, som sikkert mange av oss har vært, hadde vi ei grønn lita speidersangbok som kom i mange utgaver til nye generasjoner. Mor sang mye hjemme, og en av hennes favoritter var *Stjernesangen* med melodi fra verket *Finlandia* av Jean Sibelius, og tekst av offiser i Frelsesarmeen, Henry Albert Tandberg. Den ble en periode i min barndom svært mye spilt i ”Ønskekonsernten”, og teksten var med i noen av utgavene av speidersangboka.

Da jeg så en gang hadde forlagt speidersangboka mi og mors ”stjernesang” ved en anledning dukka opp i bevisstheten, ville jeg gjerne ha tak i teksten. Bjørn, som mangeårig speider, kunne man spørre om slikt. Teksten kom kvikt i posten som svar på henvendelsen, sammen med et brev med godord i. I denne teksten står det mye av det som kan sies om Bjørn og om hans Nina. La meg få lov til å sitere de to første versa som synes å være noe av det som styrte forholdet til dem som han hadde omsorg for og til oss som bl.a. møtte han gjennom TBF:

*Vi synger titt om sei'rens lønn der hjemme,
om å få stjerner i vår krone der.
Men la oss aldri noensinne glemme:
De stjerner tente vi mens vi var her!*

*De er den sorg som du til glede vendte,
de er den hjelp som du i nøden gav.
De er de lys som du i mørket tente,
de er de tårer som du tørret av!*

Bjørn tente virkelig sine stjerner i samværet med TBF-familien.

At vi kondolerer hverandre, er en måte å vise vår medfølelse på. Vi har virkelig medfølelse med Nina, barn og barnebarn nå. I Valdres sies det så vakkert, på en litt annen måte, etter at noen er gravlagt: ”Signe minnet!”. Å ”signe minnet” om noen, er i virkeligheten vårt inderlige ønske om at vi ikke glemmer personen. Når jeg nå avslutter med ”Signe minnet ditt, Bjørn!”, føyer jeg også til det gamle visdomsordet fra strofe 76 i *Håvamål*:

*Døyr fe;
døyr frendar;
døyr sjølv det same.
Men ordet um deg
aldri døyr
vinn du eit gjetord gjævt.*

Roger H.
på vegne av mange gode venner i TBF.

Lilleputtblomsten i eventyrland

Dagny Tande Lid

Ut på fjelltur. Ut å gå.
Gummistøvler. Ryggsekk på.
Finne vei i vierkratt,
ta en fjellbestigning fatt,
nå den vide vidda.

Her, ved kanten av en bre
er det noe skjønt å se.
Hvite perleblomster gror
i en naken høyfjellsjord.
Moselyngens klokker.

Perlestrødd blir jord og stein.
Det er som et perleregn.
Klokkene er bitte små.
Lilleputt – den kalles så.
Lilleputt er vakker.

Moselyng, hvit variant. Foto: Kristin Vigander

POMPØSE ÅKERTISTEL-TOSK

Anders Often

Det er høst
ute og går det er mørkt
Under ei gatelykt møter jeg deg
Sier god kveld – Mister
Mister Åkertistel
Du står her, du også
I veikant under ei gatelykt – hæ
Du er ikke redd, hva?
Skal jeg røske deg opp, hæ?
Pompøse tosk!
Men du gliser, gitt. Ler!
Sier ingenting mer
Er forstandig, høstlig kledd
Men nesten i sommerdrakt
Bare litt stivere | Mer kattøyegrønn
Men nå skal jeg røske deg opp – truer jeg
Ååå nei! Spar meg, sier du
Men jeg ser du ler | Vet
Du har både stengel og bladtorner klar
til kulda kommer
Men jeg
har mine hvite hansker klar
Da skjelver du gitt, og jeg ler
Griper din sjel
Rykker til | Svupp
Eier din stengel
Løfter mot gatelyktlys
Og kyler
Opp i mot lys og jeg ser du forsvinner
Er spyd i natten
Men din latter
Når ned til meg | Følger meg

Swissh, for du vet
At din sjel
din kraftige jordstengel-sjel
Den ligger trykt | Dypt, dypt i mold
Koser seg | Varmer seg
Høstens kalde laken
De kan komme. Og vinteren
Til våren er du klar
Skyter stengel på stengel
Vinner. Opp mot det blå
Og dine tusen blomsterkorger. Små

Den stygge tosken

<h1>B</h1>	Returadresse: Telemark Botaniske Forening Postboks 25 Stridsklev 3904 Porsgrunn
------------	--

INNHold	Side
Blåveis, akvarell og tekst, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
Fire kg med botaniske gleder, av <i>Gisle Grimeland</i>	4
Veholteika var ikke grønn, av <i>Norman Hagen</i>	14
Nabolagets ville vekster: Meldestokk. Møkkstokk. Lortstokk, av <i>Anders Often</i>	16
”Den skjønne Helenas blomst” eller ”Blomsten fra Helenas lengselstårer?” <i>Inula helenium</i> L., Alantrøt, av <i>Roger Halvorsen</i>	20
En uvanlig veikantplante, av <i>Charlotte Bakke</i>	26
Erik Leonard Ekman, av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	28
Evergreen, av <i>Charlotte Bakke</i>	36
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	39
<i>Listéra</i> for 20 år siden: Botaniske glimt fra Hjartdal, av <i>Even W. Hanssen</i>	40
Nytt fra styret	41
Storkenebber jeg har sett, av <i>Norman Hagen</i>	42
Bjørn Lervik har gått bort, av <i>Roger Halvorsen</i>	50
Lilleputtblomsten i eventyrland, dikt av <i>Dagny Tande Lid</i>	53
Pompøse åkertistel-tosk, av <i>Anders Often</i>	54